

ISSN 2181-9599

Doi Journal 10.26739/2181-9599

ЎТМИШГА НАЗАР

5 ЖИЛД, 12 СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

ТОМ 5, НОМЕР 12

LOOK TO THE PAST

VOLUME 5, ISSUE 12

ТОШКЕНТ-2022

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Муртазаева Рахбар Хамидовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Бош муҳаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Джураева Нилуфар Далибаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

ТАҲРИРИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШИ | РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ | EDITORIAL BOARD

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори,
профессор, академик,
Ўзбекистон Миллий университети

Бобожонова Дилором Бобожонова
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон жаҳон тиллари
университети

Юнусова Хуршида Эркиновна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Кебадзе Мадонна
тарих фанлари доктори,
Телави давлат университети

Аширов Адхам Азимбаевич
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Агзамова Гулчеҳра Азизовна
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Бурдиашвили Майя
тарих фанлари доктори,
Телави давлат университети

Кожакеева Ляззат Темировна
тарих фанлари доктори, доцент,
Хотин-қизлар давлат педагогика
университети

Ульжаева Шохистахон Мамажоновна
тарих фанлари доктори,
Тошкент кимё - технология институти

Дорошенко Татьяна Ивановна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Бабаджанова Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон давлат жаҳон
тиллари университети

Ширванова Тарана Амирага кызы
тарих фанлари номзоди, доцент,
Азербайджон давлат
иқтисодиёт университети

Гофоров Шокир Сафарович
тарих фанлари доктори, профессор
Самарқанд давлат университети

Эргашева Юлдуз Алимовна
Тарих фанлари доктори, профессор,
Қариши муҳандислик-иқтисодиёт
институти

Теймураз Ахалмосулишвили
тарих фанлари номзоди, профессор,
Телави давлат университети

Халикова Рахбар Эргашевна
тарих фанлари доктори, профессор,
Тошкент давлат техника университети

Ишанходжаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Эшов Боходир Жўраевич
тарих фанлари доктори, профессор
Қариши давлат университети

Махкамова Надира Рахмановна
тарих фанлари доктори, профессор,
Тошкент ахборот технологиялари
университети

Абдуллаева Яхшибека Атамуратовна
тарих фанлари доктори, доцент,
Нукус давлат педагогика институти

Мустафаева Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари доктори
Ўзбекистон Фанлар академияси

Ерметов Аваз Абдуллаевич
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Джоробекова Айнуэр Эшимбековна
тарих фанлари номзоди, профессор,
Қозоғистон дипломатия академияси

Рахмонкулова Зумрад Бойхуразовна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Расулов Абдуллажон Нуриддинович
тарих фанлари доктори, профессор
Наманган давлат университети

Ковалев Борис Николаевич
тарих фанлари доктори, профессор
Санкт-Петербургда Тарих институти

Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Ауанасова Алима Мусировна
тарих фанлари доктори, профессор,
Қозоғистон давлат тарихи институти

Бегалинова Калимаш Капсамаровна
фалсафа фанлари доктори, профессор,
Қозоғистон Миллий университети

Хайдаров Муродилла Махмудалиевич
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Алнева Лале
тарих фанлари доктори,
Озарбайжон давлат университети

Сайнова Камола Давляталиевна
тарих фанлари доктори, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Исмаилова Алмаз
тарих фанлари доктори,
Догистон мустақил университети

Иноятова Диларам Маниглиевна
Тарих фанлари доктори (DSc)
Ўзбекистон Миллий университети

Одилов Аброр Анварович
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

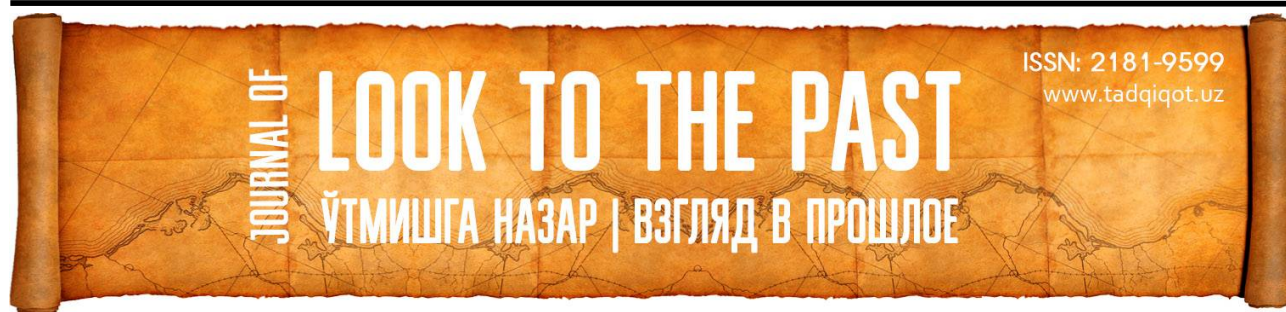
Толибоева Нодира Одилжоновна
Тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), Ўзбекистон жаҳон
тиллари университети

Page Maker | Верстка | Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

1. Ольга Кобзева, Нодирабегим Ваисова ЎРТА АСРЛАРДА ХИТОЙДА СУҒД МАДАНИЯТИ.....	4
2. Фуркат Бозоров БУГУНГИ КУН ЎЗБЕК ФИЛЬМЛАРИНИНГ ТАСВИРИЙ ЕЧИМИ.....	12
3. Муслима Базарова ПАРАЛИМПИАЧИ ХОТИН-ҚИЗЛАРНИНГ ЎЗБЕКИСТОН СПОРТИ РИВОЖИДАГИ РОЛИ.....	16
4. Бахтиёр Болтабаев XX АСР БОШЛАРИДА ТУРКИСТОН ЎЛКАСИДА САЙЛОВ ТИЗИМИДАГИ МУАММО ВА КАМЧИЛИКЛАР.....	23
5. Гулчеҳра Султанова СУРАТГА МУҲРЛАНГАН ТАРИХ: ХИВАЛИК УСТАЛАР.....	27
6. Холмамат Раупов МУРУНТОВ – ЖАҲОННИНГ НОЁБ ЖАВОҲИРИ.....	33
7. Саламат Сулайманов XX АСР БОШИДА АМУДАРЁ СУВ ЙЎЛИ ТАРИХИДАН.....	39
8. Ислом Қаршиев XVII-XVIII АСРЛАР МАРКАЗИЙ ОСИЁ МУТАФАККИРЛАРИ АСАРЛАРИДА ТАСАВВУФИЙ-ИРФОНИЙ ҒОЯЛАРНИНГ ГУМАНИСТИК МОҲИЯТИ (СЎФИ ОЛЛОЁР, ҲУВАЙДО АСАРЛАРИ АСОСИДА).....	46
9. Манзура Хасанова ФАРҒОНА ВОДИЙСИНИНГ ТАРИХИЙ ВА МАДАНИЙ МЕРОСИ ТАРИХИЙ РЕТРОСПЕКТИВАДА.....	53
10. Бахромжон Хайназаров ТУРКИСТОН ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРЛИГИДА АҲОЛИНИНГ ЭТНИК КЛАССИФИКАЦИЯСИ ТАРИХИДАН.....	60
11. Нодира Раджабова “МАВРИГИ”ЛАР БУХОРО ҚЎШИҚЧИЛИК САНЪАТИНИНГ НОДИР НАМУНАСИ СИФАТИДА.....	65
12. Юлдуз Холхужаева САМАРҚАНД ВИЛОЯТИ АҲОЛИСИНИНГ МИЛЛИЙ ТАРКИБИ РУС МАНБАЛАРИДА (XIX АСР II-ЯРМИ).....	73

Бахромжон Бахтиёрович Хайназаров,
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
bahrom_bek@mail.ru

ТУРКИСТОН ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРЛИГИДА АҲОЛИНИНГ ЭТНИК КЛАССИФИКАЦИЯСИ ТАРИХИДАН

For citation: Bakhromjon B. Khaynazarov, FROM THE HISTORY OF THE ETHNIC CLASSIFICATION OF THE POPULATION OF THE TURKESTAN GOVERNOR-GENERAL. Look to the past. 2022, vol. 5, issue 12, pp.60-64

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7482947>

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Ўрта Осиё худудида Туркистон генерал-губернаторлиги ташкил қилинганидан сўнг аҳолини классификация қилишга уринишлар, рус шарқшунос олимларининг мазкур масалалар бўйича қарашлари, уларга расмий идораларнинг муносабатлари, ўрганлиётган даврга хос турли этник атамаларнинг пайдо бўлиши ва уларнинг илмий ҳамда расмий муомалага киритишга қаратилган уринишлар каби масалалар ўрин олган. Шунингдек, ушбу масала бўйича маҳаллий олимларнинг қарашлари ва муносабатлари ҳам ўрин олган бўлиб, атамаларнинг тарихий илдизлари ҳамда холисона ёндашувлардан келиб чиққан ҳолда тушунтиришлар берилган.

Калит сўзлар: Туркистон генерал-губернаторлиги, миллий сиёсат, сартлар, қирғизлар, маҳаллий аҳоли, аҳолини рўйхатга олиш.

Бахромжон Бахтиёрович Хайназаров,
доктор философии по истории (PhD), доцент
Национальный университет Узбекистана
bahrom_bek@mail.ru

ИЗ ИСТОРИИ ЭТНИЧЕСКОЙ КЛАССИФИКАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ В ТУРКЕСТАНСКОМ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРСТВЕ

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются такие вопросы, как попытки классификации населения после образования Туркестанской губернии в Средней Азии, взгляды русских востоковедов на этот вопрос, отношение к ним официальной власти, появление различных этнических терминов, характерных для периода исследования и попытки ввести их в научный и официальный оборот. Также включены взгляды и позиции отечественных ученых по

данному вопросу, даны пояснения, основанные на исторических корнях терминов и объективных подходах.

Ключевые слова: Генерал-губернатор Туркестана, национальная политика, сарты, киргизы, местное население, перепись населения.

Bakhromjon B. Khaynazarov

Associate Professor,
Doctor of philosophy in history (PhD),
National University of Uzbekistan
bahrom_bek@mail.ru

FROM THE HISTORY OF THE ETHNIC CLASSIFICATION OF THE POPULATION OF THE TURKESTAN GOVERNOR-GENERAL

ABSTRACT

This article discusses such issues as attempts to classify the population after the formation of the Turkestan province in Central Asia, the views of Russian orientalists on this issue, the attitude of the official authorities towards them, the emergence of various ethnic terms characteristic of the period under research, and attempts to introduce them into the scientific and official circulation. The views and positions of domestic scientists on this issue are also included, explanations are given based on the historical roots of terms and objective approaches..

Index Terms: Governor-General of Turkestan, national policy, Sarts, Kirghiz, local population, population census.

Кириш қисми (Introduction)

Россия ва Туркистон ўртасидаги муносабатлар XIX асрда Россия империясининг Ўрта Осиё хонликларига қарши тизимли ҳужумидан бир неча юз йиллар олдинга бориб тақалади. Минтақада руслар минг йиллар давомида шаклланган, уларнинг мустамлака қилинган ҳудуд билан кейинги ўзаро муносабатларига боғлиқ бўлган махсус миллий ва диний пойдеворга дуч келишди. 1867 йилда тузилган Туркистон генерал-губернаторлиги Россия империясининг миллий чеккаси бўлганлиги сабабли марказий ва маҳаллий бошқарувнинг вазифаси маҳаллий ва рус аҳолисининг бирлашиши ва “вилоятни руслаштириш” жараёнини амалга оширишдан иборат эди. Вазифа жуда қийин эди, чунки минтақанинг туб аҳолиси турлича эди. Бўлиниш асосан синфий, диний, иқтисодий ва маданий, минтақавий, оилавий ва уруғ-аймоқ фарқларига асосланган эди.

Асосий қисм (Main part)

XIX асрнинг иккинчи ярмидан Туркистон генерал-губернаторлиги ҳудудида яшовчи халқлар учун, қоида тариқасида, конфессиянинг миллийдан устунлиги характерли эди. Буни 1921 йилгача Туркистон Республикасининг маҳаллий аҳолисининг миллат масаласига: «мусулмон» деб жавоб берганлиги ҳам тасдиқлайди. XX асрнинг бошларида ҳам худди шундай айтилган. буюк рус шарқшуноси академиги В.В. Бартолд шундай ёзган эди: “...Ўрта Осиёнинг ўтроқ аҳолиси ўзини энг аввало мусулмон, кейин эса маълум бир шаҳар ёки маҳалланинг резиденти ҳис қилади; у учун маълум бир халққа мансублик фикри муҳим эмас” [1].

Россияда минтақага қарши тизимли ҳужум бошланишига қадар аҳолининг таркиби ҳақидаги маълумотлар жуда тахминий ёки умуман йўқ эди. XVIII асрда минтақага қизиқиш кучайганида, вазият бироз ўзгарди. С.Н. Абашинга кўра., XVIII аср ўрталарида. Оренбург комиссияси аъзоси П.И. Рйчков Туркистон ҳудудида яшовчи халқларнинг “таснифи”ни келтирган: 1) “трухменлар(туркманлар)”, 2) “хиваликлар”, 3) “оролликлар” (“Орол ўзбеклари”), 4) “қорақалпоқлар”, 5) “киргиз-қайсақлар” (ёки оддийгина «киргиз»), 6) «туркистонликлар», 7) «тошкентликлар», 8) «жунгарлар» (ёки «Қалмиқ халқи») [2]. Кўриниб турибдики, тасниф аҳолининг маълум бир ҳудудга мансублигига асосланиб, Туркистонда яшаган халқлар ҳақидаги билимларнинг камлигидан далолат беради.

Россия империясининг Туркистонга хужуми бошланиши билан минтақани ўрганиш тизимли шакл ва қонуният касб эта бошлади, илмий тушунчанинг юксак поғонасига кўтарилди. Шу даврдан бошлаб тадқиқотчилар ва амалдорлар Туркистон халқларини батафсил ўрганишга киришдилар. Сирдарё, Самарқанд ва Фарғона вилоятларидаги сартларнинг номи маҳаллий мусулмон ўтроқ аҳоли, шаҳар ва қишлоқ аҳолисига тегишли бўлиб, улар номлари келтирилган вилоятларнинг турли жойларида кундалик ҳаётда ўта кескин фарқларни кўрсатмасдан, этнографик жиҳатдан ҳақиқий сартларга бўлинади. Кўчманчи турмуш тарзини олиб борган узок ўтроқ турклар (ёки ўзбеклар) ва тожиклар қадимдан форс тилининг озми-кўпми ўзига хос лаҳжаларида сўзлашувчи бу ўлканинг туб аҳолисининг тилини олганлар.

Ҳозирги сартлар умумий номи билан аталган этнографик конгломерат таркибига турклар ва тожиклардан ташқари босқинчи арабларнинг 4 бир қисми, турли даврларда ислом динини қабул қилган яҳудий ва лўлилар, татар ва форслар ҳам кирган. сартлаштирилган, аста-секин ва маҳаллий аҳолининг асосий, ўтроқ қисми билан жуда қаттиқ ассимилятсия қилинган.

Энг қийин муаммо қирғиз-қайсақлар ва қора қирғизлар ўртасидаги алоқа эди. Кўпинча рус тадқиқотчилари уларни бир халқ деб ҳисоблашга мойил бўлиб, баъзан пасттекисликдаги қирғиз-қайсақлар (ҳозирги қозоқлар) ва тоғли қора-қирғизлар (ҳозирги қирғизлар) ўртасида фарқлашарди. Брокгауз ва Ефрон луғатида келтирилган маълумотларга кўра, қирғиз-қайсақ иттифоқининг асосини ўзбек уруғ ва қабиалари ташкил қилган. Кейинчалик найманлар, жалаирлар ва дулатлардан ташкил топган мўғул қабиалари уларга қўшилиб, қирғиз-қайсақ уруғлари иттифоқини туздилар. Қора-қирғизларга келсак, бу номнинг ўзи Е.К.Мейендорф томонидан қирғиз ва қирғиз-қайсақлар тили, кийим-кечак, урф-одат, турар жой ва турмуш тарзи жиҳатидан бир-биридан унчалик фарқ қилмаслиги қайд этилган[3].

Инқилобгача бўлган муаллифлар қирғиз-қайсақлар ва қора қирғизлар ўртасида жуда кўп умумий хусусиятлар мавжудлиги ҳақида фикр билдирган. Улар этник-тарихий келиб чиқиши бўйича бир-бирига боғлиқ, бир хил кўчманчи турмуш тарзини олиб боради, антропология, тил, маданият ва уй хўжалигида ўхшашликларга эга. Шу билан бирга, бир қатор тадқиқотчилар бу икки халқни бир-бирига қарама-қарши қўйганлар. Шундай қилиб, масалан, В.В. Радлов гарчи бир қатор бир хил хусусиятларни қайд этишга мажбур бўлган бўлса ҳам "Туркий чўл кўчманчилари" бу аҳоли вакиллари солиштириш тамойилини қўйди[4].

1897 йилда Россия империясида биринчи умумий аҳоли рўйхати ўтказилди. Бирок Бухоро ва Хива хонлиқларини қамраб олмаган ушбу аҳоли рўйхатига кўра, Туркистон генерал-губернаторлиги ҳудудида кейинчалик ҳозирги ўзбеклар таркибига кирган иккита йирик этник компонент қайд этилган: а) сартлар ва б) қабила ўзбеклари: биринчиси 967 минг киши, асосан Фарғона ва Сирдарё вилоятларида, иккинчиси - 726 минг киши, асосан Самарқанд вилоятида. Улар биргаликда Туркистон умумий аҳолисининг 64,4% ни ташкил қилган). Улардан ташқари вилоятда қуйидаги халқлар қайд этилган: 174,0 минг тожик, 153,06 минг қозоқ, 80,6 минг қирғиз, 44,6 минг рус, 93,2 минг қорақалпоқ, бошқалар 235,0 минг киши[5]. Аҳолини рўйхатга олишда бир қатор қабила гуруҳлари (турк, курама, қипчоқ ва бошқалар) қайд этилган, шунингдек, алоҳида миллатларга аниқ бўлинмасдан "турк-татарлар" гуруҳини кўрсатган.

Ҳамма нарсада ҳам тўғри ва тўлиқ бўлмаган аҳолини рўйхатга олиш натижалари Туркистон ўлкасида яшовчи халқларнинг этник ўз-ўзини англашининг мозаикаси ва кўплиги ҳақида гапириб берди, бу уларнинг этногенези ва этник тарихи билан бевосита боғлиқ эди. XIX аср охири - XX аср бошлари Ўрта Осиёда европа типидagi аниқ миллий ўзига хосликлар ҳали шаклланмаган давр эди. Ўша даврдаги рус ва ғарб адабиётида маҳаллий аҳоли ўз-ўзини англаши билан эмас, балки маиший ва антропологик хусусиятлари билан бир-биридан унчалик фарқ қилмаган. Баъзи Ғарб тадқиқотчилари кўпинча руслардан ташқари минтақадаги барча осие халқларини татарлар атамаси билан таърифлаганлар. Руслар эса бу этноним остида Ўрта Осиёдан бўлмаган барча туркий халқларни тушунганлар. Бу ҳам аҳолини рўйхатга олишда ўз аксини топган. Буларнинг барчаси аҳолининг чалкаш ва кўпинча қарама-қарши таснифларини келтириб чиқарди.

Натижалар ва муҳокамалар (Results and Discussions)

Тарихий ва этнологик адабиётларда сарт атамаси ва унинг таърифи масаласида ягона фикр мавжуд эмас. У бошиданок аҳолининг иқтисодий, маданий ва ижтимоий типини белгиловчи атама сифатида мавжуд эди. XIX асрнинг бир қатор рус тадқиқотчилари бу баъзи ғойиб бўлган халқ ёки қабила номи, деб ҳисоблаган. П.И. Лерх бу атама Сирдарёнинг қадимий номи – “Як-Сарт” номидан келиб чиққанлигини ёзган, унинг соҳилларида жахартлар яшаган[6]. В.В. Бартолднинг сўзларига кўра, “Сарт” атамаси санскритча – савдо карвонининг раҳбари сўздан келиб чиққан. В.В.Бартольднинг ёзишича, сарт сўзининг қатъий маъносиди этноним эмас, балки савдо, хунармандчилик ва деҳқончилик билан шуғулланувчи, ҳам туркийзабон, ҳам эронийзабон аҳолининг ўтроқ аҳолиси жамоасининг таърифидир[7]. XIX аср охиридаги рус тадқиқотчилари, этнографлари ва шарқшуносларининг мунозаралари натижасида, сартлар алоҳида миллат эканлиги ҳақидаги нуқтаи назар аниқланди. Шу муносабат билан В.В. Бартолд “Сарт сўзи: дастлаб этнографик маънога эга бўлмаган бўлса-да, ҳозирда халқни белгилаш учун ишлатилади, у ҳам тури, ҳам тили бўйича махсус этнографик бирликни ифодалайди”[8]. Маҳаллий аҳолига нисбатан “сарт” этнонимини фақат мустамлака ҳокимиятлари, шунингдек, татар ва қозоқ аҳолисининг бир қисми ишлатган.

“Сарт” атамасининг моҳиятини бундай тушунишга Ўрта Осиё жадидлари қарши чиқди. М.Бехбудий бу масалани муайян этнографик материал асосида ўрганар экан, маҳаллий аҳоли уни ўз номи сифатида ишлатмаганлигини қайд этган. «Сарт» сўзига ўзбек, тожик ва бошқа халқларнинг ўзлари қандай муносабатда бўлганига қизиққан Бехбудий уларнинг ўзлари бу номни ҳақорат деб билгани ҳақидаги хулосага келган. «Агар матбуотдан беҳабар туркистонлик ўзбек, тожик ё арабга «сарт!» деб хитоб қилинса, ўзларига ор деб биладилар. Албатта, бир кишини ота-онаси берган исми бўлиб ва они мансуб қабила ва уруғи бўлиб туруб, они бошқа бир исм ила чақириб ва номаълум ва ё маълум қабила исмини тақилса, онинг хушланмасига... ҳаққи бўлса керак»[9], деб ёзади.

Маҳмудхўжа Бехбудий нафақат омма орасидаги қарашларни, балки бу мавзуга тааллуқли қатор мақолаларни синчиклаб ўрганган. Жумладан, у «Оина» журналининг 1914 йил 25-сониди Н.П.Остроумовнинг «Сартлар. Этнографик маълумотлар», Ҳ.Вамберининг «Ўрта Осиё бўйлаб саёҳат», Лагофетнинг «Бухоро хонлиги», Гайернинг «Туркистон саёҳатномаси» асарлари тадқиқи ва таҳлилига бағишланган мақоласининг давомини эълон қилади. Бехбудий Н.П.Остроумовнинг китобига танқидий муносабат билдириб, унда бир-бирига қарама-қарши бўлган зиддиятли фикрлар борлигини, муаллиф сартлар ўзи ким эканини аниқлаб кўрсата олмаганини таъкидлайди. Аллома ўзбек ва тожикларнинг «сарт» деб аталишига шубҳа билан қараган Гайернинг мулоҳазаларини қўллаб-қувватлайди[10].

Бирок, Россия ҳукумати ўзининг минтақани бошқариш муаммоларини ҳал қилиш учун аҳолининг кўп қисмини навларга – ўтроқ хунармандчилик ва деҳқончиликка ва қабила ўзбекларини – собиқ кўчманчи ва ярим-ўзбекларга бўлиш орқали миллий тузилмани соддалаштириш учун қулай эди. кўчманчи аҳоли. Олимлар ва амалдорлар ўзлари яратган “сартлар” – “туркларнинг тожиклар”, “эронларнинг ўзбеклар” ва ҳоказоларни ҳар бири ўзига хос тарзда талқин қилган. Янги миллат яратишга бўлган бу уринишни чуқур таҳлил қилиб, С.Н. Абашин тўғри хулоса чиқаради: “Сартлар амалдорлар ва олимлар ўйлаб топишга уринган этнографик таснифда, тугалланмаган, ноаниқ ва тўлиқ қонуний бўлмаган категорияда қолишди”[11]. Кундалик амалиётда “Сарт” атамаси ўзининг олдинги ижтимоий маъносини сақлаб қолди ва этник эмас, балки иқтисодий ва кенгроқ маънода ижтимоий-маданий муҳитни кўрсатди.

Хулоса (Conclusion)

Мустамлакачилар томонидан кенг қўлланган бу сўз «қарамлик», «тобъелик» маъносини англатиб, аҳолида нафрат туйғусини уйғотган. Туркистон Россия томонидан босиб олинганидан кейин бу сўз аҳолининг рус қисми ёки унинг маъмурияти учун белгиланган жойларга маҳаллий аҳолининг боришини тақиқловчи эълонларда ҳам тез-тез кўриниб турган. Қолаверса, бу даврда «сарт» сўзи билан бир қаторда, таниқли этнограф Миклухо Маклай томонидан муомалага киритилган, маҳаллий аҳоли учун ҳақоратли бўлган «туземец» сўзи ҳам

кўлланган. Бу сўз луғавий маъносига кўра, «бегона тупроқда яшовчи» деган маънони билдирса-да, мустамлака маъмурияти уни камситиш маъносида кўллаган[12].

Вазият 1910-1920 йиллар охирида ўзгара бошлади. 1917 йилда рус амалдорлари томонидан ўтказилган қишлоқ хўжалигини рўйхатга олиш жараёнида "сартлар" махсус одамлари йўқ деган хулосага келди ва амалиёт шуни кўрсатадики, илгари сартлар сифатида қайд этилган кўплаб одамлар ўзларини ўзбеклар деб аташади. Бу ҳодиса 1917 йилги аҳолини рўйхатга олишнинг камчиликлари билан изоҳлаш учун жуда кенг тарқалган эди

Иктибослар/Сноски/References:

1. Брежнева С.Н. Народы Туркестана в составе Российской империи // <https://cyberleninka.ru/article/n/narody-turkestana-v-sostave-rossiyskoy-imperii> (Brezhneva S.N. The peoples of Turkestan as part of the Russian Empire // <https://cyberleninka.ru/article/n/narody-turkestana-v-compose-rossiyskoy-imperii>)
2. Брежнева С.Н. Народы Туркестана в составе Российской империи // <https://cyberleninka.ru/article/n/narody-turkestana-v-sostave-rossiyskoy-imperii> (Brezhneva S.N. The peoples of Turkestan as part of the Russian Empire // <https://cyberleninka.ru/article/n/narody-turkestana-v-compose-rossiyskoy-imperii>)
3. Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. С.- Пб.: Брокгауз-Ефрон. 1890—1907. [Электронный ресурс]. // http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron/52008 (дата обращения 14.08.2016)(Encyclopedic Dictionary F.A. Brockhaus and I.A. Efron. S.- Pб.: Brockhaus-Efron. 1890-1907. [Electronic resource]. // http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron/52008 (Accessed 08/14/2016).)
4. Радлов В.В. Из Сибири: Страницы дневника. М.: Наука, 1989. – С.752 (Radlov V.V. From Siberia: Diary Pages. М.: Nauka, 1989. - P. 752)
5. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года / Изд. Центр. Стат. комитетом М-ва вн. дел ; Под ред. Н. А. Тройницкого. - [СПб.], 1897 – 1905.(The first general census of the population of the Russian Empire in 1897 / Ed. Center. Stat. Committee of the M-va vn. affairs; Ed. N. A. Troinitsky. - [St. Petersburg], 1897 - 1905.)
6. Лерх, П. Лерх, П. Отчет о поездке в Туркестанский край в 1867 г. / П. Лерх. — СПб. : Типография императ. акад. наук, 1870. — С. 39.(Lerkh, P. Lerkh, P. Report on a trip to the Turkestan region in 1867 / P. Lerkh. - St. Petersburg. : Printing house of the emperor. acad. Sciences, 1870. - S. 39.)
7. Бартолд В.В. «История изучения Востока в Европе и России». Л., 1925. – С.103.(Bartold V.V. "History of Oriental Studies in Europe and Russia". L., 1925. - P.103.)
8. Бартольд В.В. Сочинения. Т. II, часть 2. Работы по отдельным проблемам истории Средней Азии. М., 1964. – С.305.(Bartold V.V. Works. Vol. II, part 2. Works on individual problems of the history of Central Asia. М., 1964. - S.305.)
9. Махмудхўжа Бехбудий. Сарт сўзи мажхулдур (1915) // <https://e-tarix.uz/milliyat-insholari/jadid-matbuoti/935-maqola.html>)
10. Алимова Д.А. Ўзликни англаш машаққатлари // <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/tarix/2005-10/> (Mahmudhoja Behbudi. The word Sart is uncertain (1915) // <https://e-tarix.uz/milliyat-insholari/jadid-matbuoti/935-maqola.html>)
11. Абашин С. Национализмы в Средней Азии: в поисках идентичности. СПб.: Алетея, 2007. – С 175.(Abashin S. Nationalism in Central Asia: and political identity. SPb.: Aleteya, 2007. – S 175.)
12. Алимова Д.А. Ўзликни англаш машаққатлари // <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/tarix/2005-10/> (Mahmudhoja Behbudi. The word Sart is uncertain (1915) // <https://e-tarix.uz/milliyat-insholari/jadid-matbuoti/935-maqola.html>)

ЎТМИШГА НАЗАР

5 ЖИЛД, 12 СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

ТОМ 5, НОМЕР 12

LOOK TO THE PAST

VOLUME 5, ISSUE 12

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Тадqiqот город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000